

Referendum ogólnokrajowe w Słowacji – nieudany eksperyment¹

ELŻBIETA KUŹELEWSKA

DR HAB.

Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa
e-mail: ekuzelewska(at)gmail.com

Słowa kluczowe referendum, głosowanie, partycypacja społeczna, Słowacja

Abstrakt Celem artykułu jest prawna analiza instytucji referendum ogólnokrajowego w Słowacji oraz omówienie konsekwencji jego przeprowadzania. Ze względu na liczne referenda ogólnokrajowe (osiem głosowań, 18 zagadnień poddanych pod głosowanie) Słowacja jest pod tym względem liderem wśród państw Europy Środkowej. Niemniej analiza okoliczności rozpisywania referendów, podmiotu zarządzającego oraz postawy społeczeństwa i wyników pozwalają na sformułowanie tezy, iż częstotliwość pytania o zdanie narodu nie koresponduje z ideą tego narzędzia demokracji bezpośredniej i referendum traktowane jest przez elity polityczne instrumentalnie.

The National Referendum in Slovakia – An Unsuccessful Experiment

Keywords referendum, voting, civic participation, Slovakia

Abstract The aim of this paper is to analyse legal solutions regarding national referendum in Slovakia and to discuss the results of people's voting. Taking into account the number of national referenda conducted in Slovakia (8 votings; 18 subjects of vote) Slovakia is recognised as a leader in Central Europe. However, an analyses of the circumstances for conducting a referendum, the subject entitled to conduct it, people's attitudes and finally referendum's results let us give the hypothesis that the frequency of referendum does not correspond to the main idea of a referendum as a form of direct democracy. More, a referendum is often instrumentally used by the political elites.

¹ Artykuł został przygotowany w ramach projektu badawczego nr 2014/15/B/HS5/01866, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

Wprowadzenie

Po rozpadzie Czechosłowacji 1 stycznia 1993 r. Słowacja stała się suwerennym państwem unitarnym. Jej system polityczny uwzględnia instytucje demokracji bezpośredniej – referendum i inicjatywę referendalną. Słowacja zaliczana jest do grona państw Europy Środkowej o dość bogatym doświadczeniu referendalnym. Celem artykułu jest ukazanie roli referendum w systemie prawnym Słowacji oraz analiza jego praktycznego wymiaru. Przyjęto hipotezę badawczą, że pomimo częstego wykorzystywania przez polityków referendum, instytucja ta ma znaczenie drugorzędne w systemie politycznym Słowacji, a korzysta się z niej w sytuacji narastających sporów politycznych celem zwiększenia poparcia partii bądź zdyskredytowania opozycji. Przy pisaniu artykułu posłużono się metodą dogmatyczną.

Podstawa prawna instytucji referendum

Podstawy prawne przeprowadzania referendum zawarte są w Konstytucji Republiki Słowackiej z dnia 1 września 1992 r. w rozdziale V (Konstytucja, 2003, art. 93–100) oraz ustawie o prawie wyborczym (Zákon, 2014).

Konstytucja Słowacji dość obszernie omawia instytucję referendum ogólnokrajowego. Artykuł 2 ust. 1 wskazuje, iż władza państwowa pochodzi od obywateli, którzy wykonują ją przez wybranych przedstawicieli albo bezpośrednio. Podkreśla zatem, że obowiązują obie formy demokracji – przedstawicielska i bezpośrednia. Kolejność wydaje się nieprzypadkowa i sugeruje prymat demokracji reprezentacyjnej. Wzmocnienie bezpośredniej formy sprawowania władzy zawarte jest też w art. 30 ust. 1, w którym przewidziano prawo do bezpośredniego uczestniczenia obywateli w zarządzaniu sprawami publicznymi w drodze referendum ogólnokrajowego i lokalnego. To jedno z podstawowych praw politycznych przysługujących obywatelom Słowacji.

Artykuł 93 określa przedmiot głosowania w referendum. W ten sposób zatwierdza się ustawę konstytucyjną o przystąpieniu do związku państw lub wystąpieniu z niego – mówi o tym również art. 7 ust. 1 – lub rozstrzyga doniosłe kwestie publiczne. Nie można jednak głosować w sprawie podstawowych praw i swobód obywatelskich, obowiązków podatkowych, poboru do wojska i formowania budżetu państwa. Artykuł 94 określa podmiot uprawniony do głosowania w referendum. Jest nim każdy obywatel Słowacji posiadający czynne prawo wyborcze do Rady Narodowej.

W myśl art. 95 referendum zarządza prezydent Republiki Słowackiej na wniosek przynajmniej 350 tys. obywateli wówczas, gdy uchwałę w tej sprawie podejmie Rada Narodowa Republiki Słowackiej. Prezydent musi tego dokonać w ciągu 30 dni od przyjęcia wniosku obywateli bądź otrzymania uchwały. Artykuł 2 ust. 2 stanowi, iż prezydent może przed zarządzeniem referendum złożyć do Trybunału Konstytucyjnego Republiki Słowackiej wniosek o orzeczenie, czy referendum jest zgodne z Konstytucją ze względu na jego przedmiot. Jeżeli taki wniosek się pojawi, to od daty złożenia do momentu rozstrzygnięcia Sądu Konstytucyjnego nie biegnie termin, o którym mowa w art. 2 ust. 1 (czyli 30 dni). Artykuł ten odzwierciedla w słowackim systemie prawnym zasadę sądowej kontroli konstytucyjności i legalności bezpośredniego sprawowania władzy przez naród.

Zgodnie z art. 96 wniosek o podjęcie takiej uchwały przez Radę Narodową Republiki Słowackiej mogą zgłaszać posłowie Rady Narodowej albo rząd. Referendum odbywa się w ciągu 90 dni od jego zarządzenia przez prezydenta. Kryteria ważności referendum wskazuje art. 98. Wyniki są wiążące, jeżeli w głosowaniu uczestniczy ponad połowa uprawnionych wyborców i gdy rozstrzygnięcie zostanie przyjęte przez ponad połowę uczestników.

Artykuł 99 mówi o tym, że Rada Narodowa może zmienić lub uchylić wynik referendum ustawą konstytucyjną po upływie trzech lat od jego uprawomocnienia. Referendum w tej samej sprawie można wówczas powtórzyć. Przyjęte rozwiązanie stawia pod znakiem zapytania rezultaty głosowania ludowego (Láštik, 2007, s. 170). Jeżeli konstytucja dopuszcza możliwość zmiany przez parlament decyzji podjętej przez naród w referendum po upływie trzech lat, oznaczać to może, iż instytucja demokracji bezpośredniej nie cieszy się zaufaniem i odgrywa w systemie politycznym Słowacji raczej marginalną rolę. Spotkać się można także z innym stanowiskiem. W doktrynie podnosi się, iż art. 99 zapewnia trwałość decyzji podjętej w referendum, skoro Rada Narodowa ma zakaz podejmowania decyzji sprzecznych z jego wynikami w terminie trzech lat od przeprowadzenia (Rytel-Warzocho, 2011, s. 119). Dyskusyjna jest zatem kwestia, czy ustanowiony trzyletni okres zakazu zmiany decyzji narodu jest wzmocnieniem woli narodu czy raczej jej marginalizowaniem.

Biorąc pod uwagę przedmiot głosowania, wyróżnić należy referendum arbitrażowe, którego przeprowadzenie reguluje art. 101 Konstytucji. W systemie prawnym Słowacji pojawiło się ono w następstwie wprowadzenia zasady bezpośredniego wyboru głowy państwa i daje możliwość odwołania prezydenta. W przypadku podjęcia przez Radę Narodową większością trzech piątych głosów uchwały w sprawie takiego referendum, musi ono zostać zarządzone w terminie 30 dni i przeprowadzone w ciągu kolejnych 60. Referendum arbitrażowe jest skuteczne, jeżeli za odwołaniem prezydenta opowie się ponad połowa wszystkich uprawnionych; frekwencja nie ma tutaj znaczenia. Zgodzić się należy ze stanowiskiem Anny Rytel-Warzochoy, iż referendum arbitrażowe na Słowacji nie powinno być utożsamiane z klasycznym recall (Rytel-Warzocho, 2011, s. 117), ponieważ, po pierwsze, inicjatywa referendalna należy jedynie do Rady Narodowej (obywatele są jej pozbawieni), a po drugie, jeśli prezydent nie zostanie odwołany, zobowiązany jest do wydania postanowienia o skróceniu kadencji parlamentu, co oznacza rozpisanie w ciągu 7 dni wyborów parlamentarnych.

Ustawa o prawie wyborczym z 2014 r. (Zákon, 2014) w części VIII zawiera przepisy dotyczące referendum (§§ 196–215). Prawo udziału przysługuje obywatelowi słowackiemu posiadającemu czynne prawo wyborcze do Rady Narodowej. Wniosek referendalny musi być sformułowany w taki sposób, aby wyborca był w stanie udzielić jednoznacznej odpowiedzi. Prezydent może odmówić zarządzenia referendum, jeżeli uzna, iż pytania są sprzeczne z prawem bądź nie spełniają wymogów formalnych. W § 204 szczegółowo omówione są zawartość i wygląd karty do głosowania. Powinny się na niej znaleźć ponumerowane pytania oraz dwa warianty odpowiedzi: „tak” oraz „nie”. Wyborca może oddać głos na terenie Republiki Słowackiej – w okręgu wyborczym, w którym jest zarejestrowany, lub jakimkolwiek innym – ale Ustawa zezwala również na głosowanie za granicą. Dopuszcza się też udział korespondencyjny osób niemających miejsca

pobytu stałego na terenie Słowacji, ale znajdujących się w specjalnym spisie wyborców, oraz tych, którzy mają miejsce pobytu stałego w Słowacji, lecz w czasie głosowania nie przebywają w kraju (wówczas przesyłają swoją kartę do lokalu wyborczego znajdującego się w miejscu zamieszkania).

Konstytucja Słowacji przewiduje również możliwość przeprowadzania referendum lokalnych, stanowiąc w art. 67, iż o sprawach dotyczących gminy decydują mieszkańcy na zgromadzeniach, w lokalnych referendach oraz za pośrednictwem organów gminy. Z uwagi na fakt, iż przedmiotem analizy jest referendum ogólnokrajowe, przepisy dotyczące referendum lokalnego zostaną w artykule pominięte.

Doświadczenia referendalne

W latach 1994–2016 w Słowacji osiem razy przeprowadzono referendum ogólnokrajowe. Wyborcy proszeni byli o wyrażenie swego zdania na temat 18 problemów (pytań).

Tabela 1. Referenda ogólnokrajowe w Słowacji

Data	Przedmiot referendum	Frekwencja %	Głosy „za” %	Głosy „przeciw” %	Ważność
22.10.1994	ujawnienie w drodze ustawy źródeł dochodów inwestorów biorących udział w słowackiej prywatyzacji	19,97	93,64	3,97	nieważne
24.05.1997	bezpośrednie wybory Prezydenta	b.d	–	–	nieważne
	rozmieszczenie broni jądrowej w Słowacji	b.d	–	–	nieważne
	członkostwo w NATO	9,51	–	–	nieważne
26.09.1998	instalacja baz raketowych na terytorium Słowacji	b.d	b.d	b.d.	nieważne
	wprowadzenie zakazu prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych o strategicznym znaczeniu dla państwa	44,06	b.d.	b.d.	nieważne
11.11.2000	zmiany w prawie wyborczym skutkujące możliwością rozpisania przedterminowych wyborów do Rady Narodowej	19,98	95,07	4,93	nieważne
17.05.2003	członkostwo w UE	52,12	93,71	6,29	ważne
3.04.2004	przedterminowe wybory	35,86	87,91	12,09	nieważne
18.09.2010	zniesienie opłat za abonament RTV	22,84	90,63	9,37	nieważne
	ograniczenie immunitetu parlamentarzystów	22,84	98,21	1,79	nieważne
	zmniejszenie liczby deputowanych w parlamencie	22,84	96,01	3,99	nieważne
	maksymalna cena pojazdów służbowych	22,84	93,51	6,49	nieważne
	głosowanie przez Internet	22,84	76,02	23,98	nieważne
7.02.2015	zmiana prawa prasowego (zniesienie przepisu gwarantującego automatyczne prawo odpowiedzi dla polityków)	22,84	84,79	15,21	nieważne
	definiowanie małżeństwa jako związku kobiety i mężczyzny	21,4	94,50	4,13	nieważne
	prawo par homoseksualnych do adopcji i wychowywania dzieci	21,4	92,4	5,54	nieważne
7.02.2015	prawo szkoły do decydowania bez zgody rodziców o udziale dzieci w lekcjach na temat zachowań seksualnych lub eutanazji	21,4	90,3	7,34	nieważne

Źródło: opracowanie własne na podstawie Referendá (2016) oraz www.c2d.ch (8.11.2017).

Referendum z 1997 r., dotyczące bezpośredniego wyboru głowy państwa, stanowiło pokłosie wyraźnego konfliktu pomiędzy prezydentem i koalicją rządową. Pomysł był autorstwa opozycji parlamentarnej, która propozycję zmian uzasadniała obawą wystąpienia sytuacji państwowej w przypadku, gdy skonfliktowana i rozdrobniona politycznie Rada Narodowa nie będzie w stanie dokonać takiego wyboru. Nie uzyskawszy wymaganego poparcia większości parlamentarnej, opozycja rozpoczęła zbieranie podpisów pod obywatelskim wnioskiem o przeprowadzenie referendum w sprawie zmiany ustawy zasadniczej (Horváth, 2016). Rząd premiera Vladimíra Mečiarza przeforsował tymczasem w parlamencie zarządzenie referendum w sprawie członkostwa w Sojuszu Północnoatlantyckim (NATO) (Hacker, 2010, s. 167), w którym wyborcy mieli udzielić odpowiedzi na trzy pytania: o członkostwo w NATO, o rozmieszczenie broni jądrowej w Słowacji oraz o instalację baz raketowych na terytorium państwa. Kampania referendalna została zdominowana przez ten pierwszy temat. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, które zdecydowało o zadaniu tylko tych pytań (z pominięciem kwestii bezpośredniego wyboru głowy państwa), zostało uznane przez Trybunał Konstytucyjny za winne naruszenia praw obywatelskich (Deegan-Krause, 2006, s. 53). W części lokali wyborczych nie było w ogóle kart do głosowania, ponieważ – wydrukowano je bez zezwolenia Centralnej Komisji Referendalnej i nie były opatrzone stosowną pieczęcią – uznano je za nieważne (Rytel-Warzocho, 2011, s. 164). Podkreślić przy tym należy, iż referendum, zamiast pokazać poparcie dla członkostwa NATO, w istocie obnażyło fragmentację słowackiej sceny politycznej. Partie opozycyjne zapowiedziały nieuczestniczenie w głosowaniu (Schwegler, 2008, s. 119), ponieważ ich zdaniem referendum w sprawie NATO było bezzasadne. Po pierwsze, Słowacja nie należała do tzw. pierwszej grupy państw Europy Środkowej kandydujących do NATO (Žarna, 2010, s. 214) i nawet nie otrzymała w tamtym okresie oficjalnego zaproszenia. Po drugie, zestawienie pytań było nielogiczne. Rozmieszczenie broni atomowej na terytorium kraju i instalacja baz raketowych siłą rzeczy nie mogły liczyć na ogromne poparcie głosujących (Bebler, 1999, s. 165).

Zaznaczyć w tym miejscu należy, iż kontrowersyjne referendum z 1997 r. skutkowało nasileniem sporu elit politycznych na szczeblu lokalnym w 1998 r. W styczniu 1998 r. Trybunał Konstytucyjny uznał, iż inicjatywa w sprawie referendum dotyczącego bezpośrednich wyborów prezydenta jest wciąż ważna. Przewodniczący komitetu referendalnego zaapelował do prezydenta Słowacji Michała Kováča o jego zarządzenie, a ten rozpiął głosowanie na 19 kwietnia 1998 r. i jako przedmiot wskazał cztery pytania. W marcu 1998 r., po tym, jak premier Mečiar przejął kompetencje prezydenta w następstwie niemożności wyboru przez parlament nowej głowy państwa, decyzja o referendum została cofnięta. W reakcji na to zgromadzenie lokalne w Štúrovie podjęło decyzję o przeprowadzeniu referendum lokalnego w tym samym terminie i z tymi samymi pytaniami, również tego o bezpośredni wybór prezydenta kraju! Decyzja ta wywołała polityczne zamieszanie, włącznie z podjęciem przez władze państwowe próby odwołania referendum. To właśnie nakazał władzom miejskim sąd okręgowy, lecz jego orzeczenie zostało uchylone przez sąd wyższej instancji (Láštic, 2011, s. 238). Kilka dni po głosowaniu, w którym frekwencja wyniosła 50%, rząd zaproponował nowelizację ustawy o gminach i w przyspieszonym trybie legislacyjnym przedstawił nową wersję przepisów dotyczących przedmiotu

głosowania w referendach lokalnych. Przyjęta przez parlament nowelizacja wyraźnie zabraniała gminom poddawania pod głosowanie spraw niedotyczących społeczności lokalnej i mających szerszy niż lokalny zasięg.

Rok po skandalicznym i przeprowadzonym w dziwacznych warunkach referendum w 1997 r. Słowacy mieli możliwość udziału w kolejnym (połączonym z wyborami parlamentarnymi), którego przedmiotem był rozmiar prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych o strategicznym znaczeniu dla państwa (Kopeček, Belko, 2003, s. 196). Z inicjatywą przeprowadzenia ogólnokrajowego referendum wystąpiła partia Mečiar, proponując zakaz prywatyzacji sześciu państwowych zakładów z sektorów energetycznego i gazowego (Podolak, 2014, s. 352).

Powodów rozpisania referendum w 2000 r. w sprawie skrócenia kadencji Rady Narodowej należy dopatrywać się w politycznym zatargu opozycji parlamentarnej i rządu Mikuláša Dzurindy, oskarżanego o spowodowanie wzrostu bezrobocia i inflacji. Co ciekawe, 95% uczestników referendum (przy 20-procentowej frekwencji) opowiedziało się za skróceniem kadencji parlamentu, pomimo iż rząd wciąż dysponował większością parlamentarną trzech piątych (Henderson, 2003, s. 6). Tę samą kwestię (czyli skrócenie kadencji Rady Narodowej i przeprowadzenie wcześniejszych wyborów) podniesiono w referendum w 2004 r., które przeprowadzono łącznie z pierwszą turą wyborów prezydenckich. Jego inicjatorami były partie opozycyjne, przede wszystkim SMER (SMER – socjalna demokracja) pod przewodnictwem Roberta Fico. Sondaże opinii publicznej przeprowadzone tuż przed referendum wskazywały na wygraną w przedterminowych wyborach parlamentarnych właśnie tej partii (Podolak, 2014, s. 337).

W 2010 r. Słowacy głosowali m.in. w sprawie ograniczenia immunitetu parlamentarzystów oraz zmniejszenia liczby miejsc w parlamencie (Krzywoszyński, 2014, s. 60). Ze wspomnianymi wcześniej referendumami te (2000 i 2004) łączy niekonstytucyjny charakter pytań i wątpliwości prawne co do możliwości zmiany konstytucji w następstwie pozytywnego wyniku głosowania. Wniosek o zbadanie zgodności pytań referendalnych z Konstytucją został przesłany do Trybunału Konstytucyjnego przez grupę parlamentarzystów, ale Trybunał odmówił jego rozpatrzenia, zasłaniając się kwestiami proceduralnymi (Kopeček, Belko, 2003, s. 198).

Elektorat doskonale odczytywał intencje organizatorów referendów, którzy w ten sposób usiłowali albo zdyskredytować przeciwników politycznych, albo zyskać poparcie. Przedmiot głosowania wskazywany był przez partie rządzące lub prezydenta, a ono samo było traktowane jako wygodne narzędzie do pozbawienia przeciwników władzy i wpływów. Służyło walce o społeczną przychylność (Zieliński, 2003, s. 57), często podejmowanej przez siły polityczne, które utraciły pozycję w wyniku wyborów parlamentarnych i za pomocą takich inicjatyw zamierzały odzyskać władzę i zaufanie.

Ostatnie referendum, z lutego 2015 r., było szczególnie istotne, dotyczyło bowiem kontrowersyjnych kwestii społeczno-obyczajowych. Słowacy odpowiadali w nim na trzy pytania. Pierwsze miało związek z ustanowieniem konstytucyjnego zakazu zawierania małżeństw przez osoby tej samej płci poprzez potwierdzenie, iż pojęcie „małżeństwo” jest zarezerwowane wyłącznie dla związków kobiety i mężczyzny. Ewidentnie stało ono w sprzeczności z Konstytucją i takie też stanowisko zajął Sąd Konstytucyjny (Krošlák, 2015, s. 152–153). Drugie pytanie

odnosiło się do zakazu przysposobienia (adopcji) dzieci i ich wychowywania przez pary lub grupy osób tej samej płci. Ostatnie zaś wiązało się z możliwością odmowy uczęszczania przez dzieci na lekcje, podczas których omawia się zachowania seksualne lub kwestię eutanazji, jeżeli rodzice lub same dzieci nie zgadzają się z treściami nauczania. Inicjatywa rozpisania referendum rozstrzygającego kontrowersyjne problemy moralne wyszła nie, jak wcześniej, od którejś z partii politycznych, (Rybar, Sovcikova, 2016, s. 79), ale od społecznej organizacji katolickiej Sojusz na rzecz Rodziny (Aliancia za Rodinu, AZR). Wszystkie trzy pytania wiązały się bezpośrednio z określonym światopoglądem. Liberalni w sprawach obyczajowych Słowacy zbojkotowali głosowanie i frekwencja była zbyt niska, by uznać je za ważne. Podkreślić należy, iż z prawnego punktu widzenia referendum było zbędne, bowiem przedmiot głosowania został wcześniej uregulowany w art. 41 Konstytucji. Stanowi on wyraźnie, iż małżeństwo jest związkiem pomiędzy kobietą i mężczyzną. Ta poprawka została wprowadzona przez parlament, w którym większość mieli posłowie lewicowi (Forest, 2017, s. 143). Prawo słowackie nie zezwala ani na małżeństwa osób tej samej płci, ani na związki partnerskie (Kuźelewska, 2015, s. 182). Niska frekwencja w referendum wynikała po części z niezgody na stereotypy wykorzystywane w kampanii referendalnej i agresywną propagandę. Co prawda 80% Słowaków uważa się za chrześcijan, a 60% za katolików (Moormann-Kimáková, 2016, s. 86), ale jednak wielu z nich nie zakłada tradycyjnych rodzin. Liczne są związki partnerskie, pary bezdzietne, samotne matki z dziećmi. Dla tej (wcale niemałej) części społeczeństwa argumenty dotyczące konieczności obrony „tradycyjnej rodziny” oraz interesów dzieci były nie do przyjęcia, ponieważ w pewien sposób dyskredytowały także ich model życia (Mesežnikov, 2015). Głównym celem AZR była zmiana nastawienia obywateli do wartości rodzinnych. Nawiązywali do ważnego chorwackiego referendum z 2013 r., którego przedmiot stanowiła konstytucyjna definicja małżeństwa (Pavasović Trošt, Slootmaeckers, 2015, s. 162). Nawiasem mówiąc, słowacka konstytucyjna definicja małżeństwa jest sprzeczna z art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (European Court of Human Rights, 2010).

Jedynym referendum przynoszącym faktyczne zmiany dotyczyło przystąpienia Słowacji do UE. Za akcesją opowiedziało się ponad 90% głosujących. Wysoka – w porównaniu z dotychczasowymi – frekwencja (52%) wynikała zapewne z faktu, iż po raz pierwszy przedmiot głosowania nie poróżnił partii politycznych. Poza tym Słowacy obawiali się nacjonalistycznej polityki Mečiar, dla której przeciwwagę stanowiło przystąpienie do UE, cieszącej się niekwestionowaną sympatią Słowaków.

Podsumowanie

W Słowacji referendum jest nie tylko dopuszczalne jako instrument sprawowania władzy, lecz także często wykorzystywane. Zaznaczyć należy, iż rozstrzygnięcia podjęte w referendum w momencie ogłoszenia nabierają mocy prawnej równej ustawie, co oznacza obowiązek realizacji woli wyborców przez organy władzy państwowej. Przyjęte rozwiązania *de facto* dają taką gwarancję. Zważywszy jednak na to, jak niechętnie Słowacy uczestniczą w referendach, z czym wiąże się niedopełnienie warunku ważności, instytucja ta ma charakter fasadowy.

Jej wypaczenia dopełniają politycy, używając referendum jako narzędzia służącego zdyskredytowaniu przeciwników politycznych. Przy okazji podkreślić należy, iż w Słowacji nie jest możliwa obywatelska inicjatywa ustawodawcza.

Referendum ogólnokrajowe w Słowacji nosi znamiona *second-order elections*. Nie pełni funkcji kształcącej, podnoszącej poziom świadomości politycznej obywateli, choć podkreślić należy, że wyborcy potrafili odróżnić propagandę od kwestii merytorycznych. Niemniej referendum nie sprzyjało budowie konsensusu i nie rozwiązywało konfliktów politycznych, ale wręcz je utrwalalo. Nie prowadziło do łagodzenia napięć w stosunkach pomiędzy partiami politycznymi i uzgadniania programów. Przyczynia się za to do wypaczenia idei demokracji bezpośredniej, zniechęca wyborców do wyrażania swego zdania, bowiem używane było przez partie polityczne dla realizacji wąsko pojętych interesów partyjnych. Stawało się też elementem walki politycznej, destabilizując i tak już rozdrobnioną słowacką scenę polityczną. W zasadzie przy wszystkich (poza 2003 r.) ogólnokrajowych referendach pojawiały się prawne i polityczne kontrowersje. Słowacka demokracja referendalna okazała się nieudanym eksperymentem politycznym.

Bibliografia

- Bebler, A.A. (red.) (1999). *The Challenge of NATO Enlargement*. Westport: Praeger.
- Deegan-Krause, K. (2006). *Elected Affinities. Democracy and Party Competition in Slovakia and the Czech Republic*. Stanford: Stanford University Press.
- European Court of Human Rights (2010). *Case of Schalk and Kopf v. Austria. (Application no. 30141/04)*. Strasbourg.
- Forest, M. (2017). Europeanizing versus Nationalizing the Issue of Same-Sex Marriage in Central Europe. A Comparative Analysis of Framing Processes in Croatia, Hungary, Slovakia, and Slovenia. W: B. Winter, M. Forest, R. Sénac (red.), *Global Perspectives on Same-Sex Marriage. A Neo-Institutional Approach* (s. 127–148). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hacker, P. (2010). *Slovakia on the Road to Independence. An American Diplomat's Eyewitness Account*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Henderson, K. (2003). *Referendum Briefing No 7. The Slovak EU Accession Referendum 16–17 May 2003*. Pobrane z: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=epern-ref-no-7.pdf&site=266> (30.10.2017).
- Horwath, P, Brix, R. *Direct Presidential Election as an Attendant Feature of Central European Consolidation*. Pobrane z: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_35813.pdf (30.10.2017).
- Konstytucja Republiki Słowackiej (2003), Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Kopeček, L., Belko, M. (2003). Referendum in Theory and Practice: the History of the Slovak Referendums and Their Consequences. *Central European Political Studies Review*, 2–3 (5), 193–201.
- Krošlák, D. (2015). The Referendum on the so-called Traditional Family in the Slovak Republic. *Central and Eastern European Legal Studies*, 1, 149–167.
- Krzywoszyński, P. (2014). Voting in a Pluralistic World. Some Democratic Paradoxes Concerning Referendums. W: D Díaz-Soto, D. Manzanero, B. Thoilliez, (red.), *Philosophical Challenges of Plurality in a Global World* (s. 55–65). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Kuźelewska, E. (2014). Referendum in the Czech Republic and Slovakia. *Annales UMCS Sectio K: Politologia*, 1 (21), 97–110.
- Kuźelewska, E. (2015). How Far Can Citizens Influence the Decision-Making Process? Analysis of the Effectiveness of Referenda in the Czech Republic, Slovakia and Hungary in 1989–2015. *Baltic Journal of European Studies*, 2 (5), 171–196.
- Láštic, E. (2011). Slovakia – Restricted Direct Democracy in Local Politics. W: T. Schiller, (red.), *Local Direct Democracy in Europe* (s. 237–244). Heidelberg: VS Verlag.

- Mesežnikov, G. (2015). *Slovakia: Causes of the Referendum Fiasco*. Pobrane z: <http://cz.boell.org/en/2015/02/12/slovakia-causes-referendum-fiasco> (3.12.2017).
- Moormann-Kimáková, B. (2016). Slovakia. W: A. Fruhstorfer, M. Hein (red.), *Constitutional Politics in Central and Eastern Europe. From Post-Socialist Transition to the Reform of Political Systems* (s. 65–100). Wiesbaden: Springer.
- Pavasović Trošt, S. (2015). Religion, Homosexuality and Nationalism in Western Balkans: The Role of Religious Institutions in Defining the Nation. W: S. Sremac, R.R. Ganzevoort. (red.), *Religious and Sexual Nationalisms in Central and Eastern Europe. Gods, Gays and Governments* (s. 154–180). Leiden–Boston: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Podolak, M. (2014). *Instytucja referendum w wybranych państwach Europy Środkowej i Wschodniej (1989–2012)*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Referendá (2016). Štatistický úrad SR. Pobrane z: https://slovak.statistics.sk/wps/portal/ext/themes/elections/referendums/about/tut/p/z1/pZHLDoIwEEU_qUNboCwLCpSgVB_OxrAyJloujN8vIkriomza-ac9s6UIGkJDt2rv3TP_j501_F8Qutcx6lwXUMCFACHVF3wMhE2jZhNmhnIbPUBxDHfgypIguQRN4CbBMe2X6RUOjzwdnnij22Pi iK2KICx-BoA1983U7r4XiBDbscAIg5MUDKscidjDCTT-d_8sFISfvM1Af_xJwD18RqCM6LbwNYduPVJqJuChVQPTf43KqpWuhV_wZB-IB9/dz/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/ (8.11.2017).
- Rybar, M., Sovcikova, A. (2016). The 2015 Referendum in Slovakia. *East European Quarterly* 1–2 (44), 79–88.
- Rytel-Warzocho, A. (2011). *Referendum ogólnokrajowe w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Schwegler, B.A. (2008). *Confronting the Devil. Europe, Nationalism, and Municipal Governance in Slovakia*. Chicago: BiblioBazaar.
- Zákon (2014). Zákon z 29. mája 2014 o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Zákon č. 180/2014 Z. z. Pobrane z: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/2014-180> (3.12.2017).
- Zieliński, E. (2003). Referendum w Czechach, Słowacji, Słowenii. W: E. Zieliński, I. Bokszczyński, J. Zieliński (red.), *Referendum w państwach Europy* (s. 55–80). Warszawa: Aspra-JR.
- Žarna, K. (2010). Między Wschodem a Zachodem. Słowacja a Sojusz Północnoatlantycki (1993–2004). *Polityka i Społeczeństwo*, 7, 212–230.

Cytowanie

- Kuźelewska, E. (2018). Referendum ogólnokrajowe w Słowacji – nieudany eksperyment. *Acta Politica Polonica*, 1 (43), 51–59. DOI: 10.18276/ap.2018.43-05.